

راهکارهایی جهت فکر کردن ایده و خلاقیت به جای حفظ کردن در آموزش و پرورش

سمیه کرمی^۱، سرفراز شهبازی^۲

^۱ کارشناسی آموزش ابتدایی، دانشگاه آزاد جاسک (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناسی معارف، دانشگاه شهید بهشتی بندرعباس

چکیده

تفکر مهارتی است عملی که از طریق آن هوش بر تجربه تأثیر می گذارد. هوش یک توانش است و فکر کردن یک مهارت. امروزه در نظامهای تعلیم و تربیت توجه زیادی به پرورش مهارت های تفکر می شود و دانش آموزان آموزش می بینند که چگونه با استفاده از فکر خود زندگی کنند. خلاقیت نیز به عنوان یکی از اصول یادگیری، به کارگیری توانایی های ذهنی برای ایجاد یا تبلور یک فکر یا مفهوم جدید است که برخی نیز آن را به ترکیب ایده ها یا ایجاد پیوستگی بین ایده ها تعبیر نموده اند. پژوهش حاضر با هدف بررسی راهکارهایی جهت فکر کردن ایده و خلاقیت به جای حفظ کردن در آموزش و پرورش و به روش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می دهد در راستای تربیت صحیح و کارآمد دانش آموزان، می بایست دانش آموزان افرادی متفکر، خلاق، منتقد و دارای بینش علمی پرورش یابند و این تنها از طریق انتقال مفاهیم به ذهن آنها بدست نمی آید، بلکه لازم است در برنامه های درسی مدارس گنجانده شود تا از این شیوه دانش آموزان قابلیت های چگونه آموختن را از طریق نظم فکری بیاموزند و در زندگی روزمره خود به کار برند. ضرورت پرورش تفکر و خلاقیت در دانش آموزان از آن جهت است که پایه و اساس یادگیری و ادراک را تفکر تشکیل می دهد و پیشرفت انسان ها در زمینه های علمی، ادبی، هنری و اخلاقی و معنوی در نتیجه تفکر و اندیشیدن و خلاقیت به وجود می آید.

واژه های کلیدی: تفکر، خلاقیت، دانش آموزان، آموزش

مقدمه

رشد و موفقیت دانش آموزان و جایگاه آنان در جامعه همواره مورد توجه نظام تعلیم و تربیت بوده و این سازمان در تلاش است تا دانش آموزان در همه ابعاد و زمینه ها اعم از سلامتی، عاطفی، شناختی و شخصیتی و همچنین کسب مهارت ها و انواع توانمندی ها به پیشرفت و تعالی برسند. [۱] آموزش و پرورش یکی از نهادهای مهم اجتماعی است که در پیشرفت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه بیشترین نقش را داراست. اکثر اندیشمندان و صاحب نظران آن را زیر بنای رشد و توسعه می دانند. پیشرفت و ترقی جوامع انسانی در گرو تأمین نیروی انسانی ماهر و متخصص جهت اداره مطلوب بخش های مختلف بوده و جوامعی که در این خصوص تلاش بیشتری داشته اند، نتایج موفقیت آمیزی را در حرکت پر شتاب توسعه اقتصادی و اجتماعی کسب کرده اند. [۲]

تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد آرمان هر نظام آموزشی است. ارتقاء رشد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر جامعه منوط به وجود نظام آموزشی اثربخش و کارآمد است. انجام فعالیت های تربیتی در مدارس برای ایجاد انگیزه و محرک های ضروری در جهت تکامل طبیعی و سالم دانش آموزان است. فعال شدن دانش آموزان در نظریه ها و دیدگاه های نوین تعلیم و تربیت از اهمیت زیادی برخوردار بوده و عملکرد تحصیلی آنان در تمامی دوره های تحصیلی همواره مورد توجه بوده است. از این رو همه نظام های آموزشی در جهت افزایش سطح عملکرد تحصیلی آنها تلاش های مؤثری دارند. انگیزه و مولفه هایی همچون نوع مدرسه، طبقه و رضایت اجتماعی و اعتماد به نفس هر کدام رابطه مشخصی با عملکرد تحصیلی دانش آموزان دارند. یکی از اصلی ترین اهداف نظام های آموزشی، بهبود عملکرد تحصیلی دانش آموزان است. به عبارت دیگر، نظام آموزشی را زمانی می توان کارآمد دانست که عملکرد تحصیلی آن در دوره های مختلف و درس های مختلف دارای بالاترین و بیشترین رقم باشد. عملکرد تحصیلی بیانگر این موضوع است که یادگیرنده، معلم و همچنین نهادهای آموزشی تا چه حد به اهداف خود دست یافته اند. [۳] اهمیت پیشرفت تحصیلی از آن جهت است که بکارگیری افراد سالم از نظر روانی، و کسانی که تحصیلات خود را در سیستم آموزشی با موفقیت گذرانده اند، موجب پیشرفت فرد، خانواده و یک جامعه خواهند شد.

در همین راستا، لازمه پیشرفت تحصیلی در دانش آموزان، داشتن توجه خاص به عوامل مؤثر بر آن است. از آنجا که پیشرفت تحصیلی یک عنصر چند بعدی است و با رشد جسمی، شناختی، اجتماعی و عاطفی دانش آموزان مرتبط است، لذا تحقیق و بررسی بر روی عوامل مؤثر بر پیشرفت تحصیلی مسئله پیچیده ای است. [۴] عوامل فراوان و متعددی بر موفقیت تحصیلی تأثیرگذار هستند که از عوامل فردی چون انگیزش تحصیلی و سازه های مربوط به خود گرفته تا عوامل محیطی چون کارکرد خانواده و عوامل مرتبط با مدرسه را شامل میشود. [۵] یکی از عوامل بسیار مهم در یادگیری و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان توجه به عوامل روانشناختی از جمله تفکر و خلاقیت آنان می باشد.

از ویژگیهای بارز انسان و محور اساسی حیات او قدرت اندیشه است. تمام موفقیتها و پیشرفتهای انسان در گرو اندیشه بارور، پویا و موثر است. از دیدگاه جان دیویی تفکر عملی است که در آن موقعیت موجود، موجب تایید یا تولید واقعیت های دیگر می شود، یا روشی است که در آن باورهای آینده بر اساس باورهای گذشته پایه گذاری می گردد. [۶]

یادگیری از طریق شرطی سازی (که مد نظر رفتارگرایان است) یک یادگیری سطحی است و با یادگیری از طریق درک و فهم و بصیرت که بر محور تفکر قرار دارد، قابل تلفیق نیست. تفکر پایه ی ادراک و یادگیری را تشکیل می دهد. فهم و ادراک اساسی هر چیز، نتیجه ی تفکر درباره ی آن چیز است. پیشرفت انسان در زمینه های علمی، ادبی، هنری، اخلاقی و معنوی همه در نتیجه تفکر اندیشمندان حاصل شده است. همچنین حل مشکلات زندگی، اجتماعی و ... در سایه تفکر و تعقل صورت می گیرد.

خلاقیت نیز از اصول مهم یادگیری است که توجه به آن اهمیت بسیاری دارد. خلاقیت قابل پرورش و رشد است و یک فعالیت فکری و ذهنی است که به عنوان یک نیاز عالی بشری همواره برای انسان در طول زندگی و در تمامی ابعاد مطرح بوده است. خلاقیت یکی از جنبه های اصلی تفکر یا اندیشیدن است. تفکر عبارت است از فرایند بازآرایی یا تغییر اطلاعات و نمادهای کسب شده موجود در حافظه درازمدت. تفکر بر دو نوع است:

- **تفکر همگرا:** تفکر همگرا عبارت است از فرایند بازآرایی یا دوباره سازی اطلاعات و نمادهای کسب شده موجود در حافظه درازمدت.
- **تفکر واگرا:** تفکر واگرا عبارت است از فرایند ترکیب و نوآرایی اطلاعات و نمادهای کسب شده موجود در حافظه درازمدت، خلاقیت یعنی تفکر واگرا.

از منظر روانشناسی رابطه مستقیمی بین خلاقیت و توانمندی در تصویرسازی ذهنی وجود دارد. این توانایی عبارت است از فرایند تشکیل تصویرهایی از پدیده های ادراک شده در ذهن و خلاقیت عبارت است از فرایند یافتن راه های جدید برای انجام دادن بهتر کارها. خلاقیت یعنی توانایی ارائه راه حل جدید برای حل مسائل.

« خلاقیت » جنبه های متعددی دارد که هر کدام از آنها باید در جای خود بررسی شوند. ایجاد شرایط لازم در جهت بروز این استعداد یکی از جنبه های مهم خلاقیت است. از این رو نظام تعلیم و تربیت می بایست در جهت رشد خلاقیت و نوآوری دانش آموزان، درک روشنی از شرایط و وضعیت موجود داشته باشد و پس از آن بر اساس فلسفه تعلیم و تربیت و اهداف و عیارها سعی در ترسیم تصویر روشنی از شرایط ایده آل داشته باشد. در این صورت می تواند با کمترین وقت، انرژی و سرمایه، مسیر پرورش و شکوفایی خلاقیت ها و توانمندی های دانش آموزان را هموار سازد. مدرسه جایی است که تعلیم و تربیت رسمی در آن جریان دارد؛ از این رو، باید آن چنان محیطی باشد که موجب پرورش فکر و شکوفایی اندیشه و خلاقیت شاگردان شود.

پیشینه تحقیق

در این گفتار به اختصار به بیان مطالعات و تحقیق هایی که در این زمینه انجام گرفته است، می پردازیم:

نتایج پژوهش کرمی (۱۳۹۵) در بررسی تغییر حافظه محوری به تفکر محوری در کودکان نشان داد کودکان در هفت سال اول زندگی آماده فرا گرفتن اطلاعاتی جدید و محفوظ کردن آن در حافظه بلند مدت خویش هستند، ما دست اندرکاران آموزشی در تعلیم و تربیت آنان موظف هستیم که در راه رساندن فرزندان فکور در جامعه راهگشا بوده و زمینه ساز بستر اندیشیدن در افکار آنها باشیم. اگر پرورش فکری کودک در زمان کودکی صورت گیرد جوامع کمتر دچار مشکلات ناشی از کوتاه فکری و ضعف و سوءتدبیر خواهند شد.

حسین پور و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی پیرامون بررسی آموزش مبتنی بر تفکر در مدارس به معرفی انواع تفکر و آموزش مبتنی بر تفکر پرداخته اند و همچنین جایگاه تفکر و آموزش آن در دین اسلام را مورد بررسی قرار داده اند و در نهایت نیز با نتیجه گیری و ارائه پیشنهاداتی پژوهش را به اتمام رسانده اند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر با هدف بررسی راهکارهایی جهت فکر کردن ایده و خلاقیت به جای حفظ کردن در آموزش و پرورش به شیوه توصیفی و از نوع تحلیل محتوا انجام شده است و با توجه به روش پژوهش، جامعه آماری پژوهش شامل کلیه اسناد، مدارک و منابع مرتبط با موضوع مورد بررسی می باشد.

یافته های تحقیق

متخصصان تعلیم و تربیت تفکر را به گونه های مختلف تعبیر و تفسیر کرده اند: تفکر در لغت به معنی اندیشه کردن، تأمل، نظر کردن در چیزی، اندیشه و فکر و تعمق، تصرف دل است در معانی اشیاء به خاطر درک مطلب، اندیشه کردن و اندیشیدن است.

یکی از رایج ترین تصورات اشتباه در نظام آموزش و پرورش این است که افراد باهوش خوب فکر می کنند. به نوعی این تصور ذهنی حکمفرماست که فکر کردن همان هوش در انجام عمل است. در حالی که اکثر مردم در دوران مدرسه و پس از آن حتی در فضای شغلی ناگزیرند فکر کنند. در حال حاضر گمان میشود تفکر به اندازه کافی ضمن تدریس دروس از جمله جغرافی تاریخ ریاضی و علوم آموزش داده می شود. اگرچه هر درس نیازها و الگوهای فکری خود را دارد اما مبنا و هدف اصلی آموزش و پرورش را باید آموزش تفکر کردن به دانش آموزان قرار داد. خوشبختانه با تحول علم و فناوری و ضمن پیدایش نظریه های جدید در یادگیری رویکردهای جدیدی نسبت به روشهای آموختن علوم مطرح شده است. امروزه بیشتر دانشمندان در تعریف علم به مطالعه پدیده ها از طریق مشاهدات معتبر و قابل اطمینان و تحلیل مشاهدات و تفکر درباره یافته ها و ساختن نظریه هایی براساس توجیه آنچه مشاهده و تحلیل شده است توافق دارند. [۶]

دریافتهای ذهنی انسان امروزی از جهان اطرافش، نیازمند ادراکات و فعالیت های انتقادی است ادراک محصول مشاهده فعال است نه دریافت انفعالی. دیوید پرکینز از دانشگاه هاروارد ثابت کرده است تقریباً همه خطاهای تفکر ناشی از خطاهای ادراکی هستند و تفکر یعنی اجتناب از خطاهای منطقی. تفکر مهارتی قابل پیشرفت است و باید عوامل آموزشی خواهان بهبود بخشیدن به این مهارت باشند. با این حال کماکان والدین و عوامل آموزشی مهمترین رسالت خود را انباشتگی مطالب در ذهن دانش آموزان میدانند بدون اینکه به این افراد فرصت استفاده از اطلاعات دریافتی را بدهند. بدون داشتن مهارت تفکر و تأمل در امور حجم بالای اطلاعات نه تنها کارآمد نیستند بلکه بعضاً مضر و خطرناک نیز می باشند. [۷]

انجمن ملی تعلیم و تربیت سال (۱۹۶۱) بهبود و پیشرفت تفکر را در تعلیم و تربیت آمریکا اساسی تشخیص داد و عنوان کردند لازم است افراد مسئول در مدیریت و تعیین خط مشی تعلیم و تربیت خود را متعهد و به کار گیری ثمرات پژوهشی که در حوزه کلی تحول تفکر انجام شده بدانند.

امروزه دو نوع تفکر تحت عنوان تفکر انتقادی و خلاق مورد بحث روان شناسان و مربیان قرار گرفته و برنامه ریزان در تلاش هستند که برنامه های درسی را طرح کنند که این دو نوع تفکر را پرورش دهد: [۸]

الف) تفکر انتقادی: انیس (۱۹۸۵) تفکر انتقادی را به عنوان تفکر منطقی و مستدلی تعریف می کند که مرکز توجه آن تصمیم گیری و قضاوت در مورد باورها یا اعمال است. از نظر انیس، تلاش افراد در تحلیل مباحث، جستجوی مدارک معتبر و

رسیدن به نتیجه گیری مطلوب و معتبر، این یک تفکر انتقادی خواهد بود. هدف تفکر انتقادی پرورش افرادی است که دارای ذهن معتدل، خالی از غرض، عینی و متعهد به وضوح و دقت باشند.

ب) **تفکر خلاق:** خلاقیت، توانایی مرز شکنی یا توانایی سفر به فراسوی چهارچوب استانداردهای علمی، شغلی، حرفه ای و اجتماعی را در بر می گیرد. خلاقیت، هم درک و پذیرش الگوهای قبلی و هم تشکیل و ابداع الگوهای جدید را در حوزه های مختلف شامل می شود. ویژگی هایی از قبیل: استقلال، علاقه بیشتر، تنش کمتر، احساس عاطفی مثبت تر، عزت نفس بیشتر، توانایی تغییر رفتار بیشتر (انعطاف پذیری) و سلامتی جسمی و روانی بهتر، جزء ویژگی های افراد خلاق ذکر شده است.

تفکر خلاق و انتقادی مکمل یکدیگرند و برای تحقق اهداف تعلیم و تربیت، ضروری هستند و هر دو را می توان و باید در زمینه آموزش عمومی تدریس کرد.

ویژگی های ذهنی انسان متفکر

۱. تردید منطقی: معمولاً امور را با تردید می نگرد و بدون تردید از پذیرش افراد و عقاید خودداری می نماید.
۲. کنجکاوی شدید
۳. فهم عمیق: به معرفت سطحی قناعت نمی کند و ژرف اندیشی خاصی در مطالعات او به چشم می خورد
۴. دید وسیع: غالباً امور را در سطح گسترده تری مورد مطالعه قرار می دهد.
۵. سعه صدر
۶. ترقی طلبی: از رکود و توقف رنج می برد.
۷. فروتنی
۸. وحدت رویه شخصیتی هماهنگ و واحد دارد.
۹. اتکا به نفس
۱۰. طرفداری از ارزش های انسانی [۹]

عوامل بستر ساز تفکر

الف) دانش: در صورتی که دانش و اطلاعات افراد از مسئله ای که در آن می خواهد بیندیشد کم باشد، لذا نمی تواند به تجزیه و تحلیل آن موضوع بپردازد. بنابراین درباره موضوعاتی که قرار است در کلاس بحث شود، لازم است دانش آموزان در مورد آن اطلاعاتی داشته باشند

ب) منش : دانش آموزان می بایست دریابند که لازم است به مسائل با تردید منطقی نگاه کنند و تعصب و گرایش خاصی در مسائل نداشته باشند .

ج) اقتدار : گرایش انتقادی معمولاً مورد توجه یا پذیرش قرار نمی گیرد، متفکران منتقد اهل مباحثه و پرسر و صدا هستند. آنان در واقع ماشین جامعه را به حرکت در می آورند و به سختی می توانند بین خطوط کاوشگری و خطر کردن گام بردارند . [۶]

الگوهای پرورش تفکر

لازمه آموزش تفکر آن است که بین آنچه آموخته می شود و روش تربیتی که برای آموزش مورد استفاده قرار می گیرد ، تعاملی روشن برقرار باشد . مطابقت است مهارت های تفکر و یادگیری در حوزه دانشی خاص تدریس شود . پرورش توانایی استنباط و استنتاج می تواند از راه آموزشی که با دانش قبلی مرتبط است انجام گیرد . اکنون به معرفی الگوهایی که از مهم ترین اهدافشان پرورش تفکر است پرداخته می شود :

۴- ۱. الگوی دریافت مفهوم

از این الگو برای تدریس مفاهیم و کمک به یادگیری موثر افزایش مهارت های تفکر استفاده می شود. [۱۰] معلمان در این روش شاگردان را در مقوله بندی یادگیری مفاهیم و بررسی چگونگی تفکرشان یاری می دهند، تدریس مفهوم زمینه را برای تحلیل فرآیندهای تفکر دانش آموزان و کمک آن ها در جهت تدوین راهبردهای موثرتر فراهم می کند

۴- ۲. الگوی تفکر استعاره ای

این الگو به وسیله ی ویلیام گوردون و دستیاران وی (۱۹۶۱) طراحی شده و روشی است بسیار خوب برای پرورش تفکر خلاق ، از این الگو می توان برای همه در سنین مختلف بهره گرفت و مخصوصاً برای کودکان خردسال . این الگو به آسانی با الگوهای دیگر ترکیب می شود به طور مثال با روش ایفای نقش ، پژوهش های گروهی و از جمله آثار مستقیم این الگو می توان به توانایی مشکل گشایی که زیر مجموعه ای از تفکر تحلیلی یا منطقی به شمار می آید اشاره کرد.

۴- ۳. الگوی بدیعه پردازی

در بدیعه پردازی فعالیت ها از طریق قیاس ها (مستقیم، شخصی، فشرده) انجام می شود، معلم هدایت دانش آموزان را برای پرداختن به فعالیت استعاره ای به عهده دارد. دانش آموزان با بهره جویی از روش بدیعه پردازی ، اندیشیدن درباره ی ابعاد گوناگون موضوع به همکاری ، فعالیت و حل مسئله می پردازند

۴-۴. الگوی تفکر استقرایی

الگوی تفکر استقرایی هم چون دیگر الگوهای جدید به رشته تفکر دانش آموزان و آموزش محتوای برنامه های درسی کمک می کند. در این الگو فرایند یاددهی - یادگیری دوسویه است. اجرای این الگو باعث می شود که دانش آموزان اطلاعات را جمع آوری کرده و به دقت آن را بررسی کنند و سپس آن را به مفاهیم تبدیل کنند. هم چنین این الگو فراگیران را به چگونگی استفاده از منابع متعدد اطلاعات و می دارد و یادگرفتن اینکه چگونه ارزیابی مختلف به اطلاعات و اطرافشان نگاه کنند. از جمله آثار غیرمستقیم این الگو می توان ایجاد تفکر منطقی و روح کاوشگری در فراگیران را نام برد

۴-۵. الگوی حل مسئله

این روش توسط جان دیویی بنیان گذار فلسفه ی تعلیم و تربیت ساخته شد. حل مسئله روشی فعال و گروهی است و تأکید آن بیشتر بر توسعه ی مهارت تفکر، تقویت تفکر علمی، منطقی و استدلال می باشد تا آموختن معلومات. در این روش معمولاً مسئله ای از سوی معلم برای دانش آموزان طرح می شود تا به کمک هم و بحث گروهی مسئله را تجزیه و تحلیل کنند و سرانجام منطقی ترین راه حل را برای آن انتخاب کنند. [۱۰] از ویژگی های این روش این است که امکان دسترسی و یادگیری دانش تازه ای به وجود می آید. این روش توانایی تحلیل استنتاج و استدلال را افزایش می دهد

۴-۶. تکنیک شش کلاه تفکر

روش شش کلاه تفکر برای ایجاد تغییر در شیوه تفکر جدلی، معمول و تبدیل آن به روش «ترمیم نقشه» طراحی شده است. هدف از کار برد شش کلاه، تسهیل روند تفکر است به صورتی که متفکر بتواند به جای آن که با یک دست چند هندوانه بردارد در آن واحد به تمام روش های ممکن فکر کند. از محاسن این الگو می توان به نقش بازی کردن، راحتی، وضع قواعد بازی اشاره نمود.

شیوه هایی در جهت پرورش تفکر دانش آموزان برای معلمان

معلمان با استفاده از اقدامات زیر می توانند تفکر خلاق و انتقادی را پرورش دهند: [۸]

۱. مواد و مطالب آموزشی متنوعی را برای تکمیل کتب درسی معمول، تهیه و تدوین کنید.
۲. بحث ها و مناظره های کلیدی و مرتبط با زندگی دانش آموزان را در زمینه موضوعات بحث برانگیز اجرا کنید.
۳. دانش آموزان را به صورت دوتایی سازمان دهی کنید و از آن ها بخواهید با گروه های دیگری از دیگری از دانش آموزان در مورد یک مسئله بحث و مناظره کنند. جو و فضای کلاس را طوری ترتیب دهید که باعث کنش متقابل شود. ترتیب نشستن شاگردان را تغییر دهید از روش های تقسیم کلاس بزرگ به گروه های کوچک برای بحث استفاده کنید.
۴. از دانش آموزان بخواهید تا حوادث و رویدادهای مهم زندگی شخصیت های متفکر و خلاق را در کلاس درس به نمایش بگذارند. (ترجیح با حوادثی است که در آن قهرمانان نقش های مخالفی را بازی می کنند). از دانش آموزان بخواهید تا در جلسات و گردهمایی های اجتماعی در جامعه محلی خود شرکت کرده و برنامه های میزگرد تلویزیونی را تماشا کرده و نقطه نظرهای مختلف را مورد بحث قرار دهند.

۵. از دانش آموزان بخواهید تا در مورد یک مسئله اجتماعی، انتقادهای و نظرهای خود را برای سردبیر یک مجله یا روزنامه نوشته و در کلاس بخوانند.

۶. از تکالیف نوشتاری اثربخش در جریان آموزش استفاده کنید.

تکالیف نوشتاری اثربخش معمولاً دارای ویژگی های زیر هستند:

- دارای ضوابط و معیارهای مشخصی هستند
- رشد تدریجی مهارت های متفکر را به دنبال دارند
- بر مسائل و موضوعات واقعی تأکید می کنند
- آموزش روشن و غیر مبهمی را ارائه می کنند.

مثال هایی از تکالیف نوشتاری اثربخش در زیر می آید:

الف - خلاصه کردن:

فن تلخیص یا خلاصه کردن به صورت شفاهی یا به صورت کتبی نیاز به استفاده از مهارت های سازمان دهی ذهنی توسط دانش آموزان دارد. دانش آموزان در موقع خلاصه کردن مجبورند نکات اساسی و کلیدی بحث را از موضوعات فرعی و غیر مبهم تشخیص داده و آن ها را سازمان دهی کنند.

ب- نوشتن مقاله های تجزیه و تحلیل کوتاه و یا نقد مطالب:

از دانش آموزان بخواهید موضوعات و مسائل مرتبط با زندگی روزمره ی خود را به طور مختصر تجزیه و تحلیل کنند. دلایل موافق و مخالف مسئله را مورد بحث قرار داده و نظریات را مورد انتقاد قرار دهند. سعی کنید با همکاری دانش آموزان، ملاک هایی برای ارزیابی و انتقاد از نظریات دیگران تدوین کنید.

ج- تمرین حل مسائل موجود در روزنامه ها و مجلات:

مسائل واقعی و مرتبط با زندگی دانش آموزان که گهگاه در روزنامه ها و مجلات به بحث گذارده می شود و یا در روزنامه ها مطرح می شود مجالی برای هدایت دانش آموزان برای تمرین فعالیت هاست.

د- پروژه های خارج از کلاس:

از دانش آموزان بخواهید یکی از مسائل مربوط به زندگی خود را که با محتوای درسی خود ارتباط دارد به عنوان موضوع تحقیق انتخاب کرده و در مورد آن تحقیق کنند. سعی کنید نحوه جمع آوری اطلاعات، استفاده از مصاحبه و دیگر تکنیک ها و منابع اطلاعات مربوطه را به دانش آموزان آموزش دهید. در اینجا ممکن است نتیجه ی تحقیق و پروژه ی دانش آموزان چشمگیر

نباشد اما به هر حال آن ها فرصتی برای تمرین تحقیق و اجرای روش های تحقیق را به دست آورده اند. در اینجا آنچه بیشتر مهم است روش و فرآیند است نه محصول.

۵- شبیه سازی و الگو پردازی :

از دانش آموزان بخواهید تا الگوها و مدل های موجود در علوم مختلف یا حتی در موقعیت های مختلف را در رابطه با موضوع مورد مطالعه ی خود مورد استفاده قرار دهند. این کار ممکن است در وهله ی اول نا مربوط به نظر برسد اما به تدریج منجر به خلاقیت های چشمگیری می شود .

نحوه سازماندهی کلاس درس به منظور تشویق تفکر

۱. ایجاد تعادل بین محتوا و فرایند تدریس :

اگر تلاش معلمان در فرایند یاددهی - یادگیری تمام کردن کتاب درسی و آماده کردن شاگردان برای آزمون نهایی باشد این روش از دیگر فعالیتهای آموزشی از جمله پرورش تفکر ، در کلاس جلوگیری می کند .

۲. ایجاد تعادل بین سخنرانی و کنش متقابل :

معلم باید از طریق تشویق مباحثه و پرسش و با استفاده از دیگر روش های مناسب برای تبادل اندیشه در کلاس درس ، بین سخنرانی خود و کنش متقابل دانش آموزان تعادل ایجاد کند .

۳. سازماندهی و طراحی فضای کلاس :

فضای آموزشی در پرورش مهارت های تفکر انتقادی نقش بسیار ارزنده ای دارد . سازماندهی و آرایش کلاس درس به منظور ایجاد فضایی برای تعامل بسیار دشوار اما مفید و موثر است که در ذیل به پنج نکته اساسی که برای موثرتر شدن این امر اشاره دارد پرداخته می شود :

۳- ۱. هر جلسه را با طرح یک مساله شروع کنید

در ابتدای شروع هر درس تدریس را با یک سوال یا مساله ی جذاب شروع کنیم که باعث جلب توجه دانش آموزان به درس مورد نظر گردد .

۳- ۲. برای تشویق شاگردان به تعمق از سکوت استفاده کنید

علاوه بر روش های حل مساله ، بحث و گفتگو و حتی تبادل پر شور عقاید ، سکوت هم می تواند به رشد تفکر انتقادی کمک کند .

۳-۳. فضای کلاس را طوری مرتب شود که باعث کنش متقابل شود

شرایط فیزیکی کلاس درس در ایجاد محیطی مناسب برای تفکر انتقادی بسیار حائز اهمیت است. فضای کلاس درس باید طوری طراحی شود که تبادل اندیشه را تسهیل کند. قرار دادن صندلی ها و میزها در صف مستقیم و پشت سر هم، تبادل اندیشه و تفکر جمعی دانش آموزان را غیر ممکن می سازد. معلم ها با استفاده از تخیل و اندکی تلاش می توانند وضعیت فیزیکی کلاس درس را اصلاح و فضایی ایجاد کنند که باعث تبادل افکار دانش آموزان شود.

در کلاس های کوچک و کم جمعیت می توان میزها و صندلی ها را به صورت نیم دایره، دایره، چهارگوش یا به شکل (U) (یا نعل اسبی) مرتب کرد. و در کلاس های بزرگتر هم می توان شاگردان را به گروه های کوچک تقسیم کرد. در این گونه سازماندهی کلاس هدف اصلی این است که دانش آموزان یکدیگر را ببینند و با یکدیگر به مباحثه و فعالیت بپردازند.

۳-۴. در صورت امکان به وقت کلاس بیفزایید

پرورش تفکر در زمانی اتفاق می افتد که فرصت کافی برای تعمق و تفکر در اختیار دانش آموزان قرار داشته باشند. کلاس درس با زمان محدود برای پرورش تفکر مفید و موثر نخواهد بود و کلاس های طولانی برای آموزش فنون تفکر انتقادی بسیار بهتر و موثرتر از کلاس های کوتاه مدت است: از این رو، معلمان باید در صورت کمبود وقت تلاش کنند بر وقت کلاس بیفزایند تا دانش آموزان فرصت بررسی، تبادل اندیشه و تجزیه و تحلیل اطلاعات را بیابند.

۳-۵. محیطی پذیرا ایجاد کنید

تلاش برای تشویق دانش آموزان به بحث و تبادل اندیشه به محیطی پذیرا نیاز دارد؛ یعنی جایی که هم دانش آموزان در آن احساس امنیت کنند و هم معلمان بتوانند به یکدیگر اعتماد و اطمینان نمایند. معلمان باید با دقت و احترام به اظهار نظرهای دانش آموزان گوش دهند. آنان می توانند به طور مستند و معقول اظهارات نادرست دانش آموزان را رد کنند، اما هرگز نباید خود دانش آموزان را طرد نمایند یا مورد سرزنش قرار دهند. معلمان باید برای اظهارات غلط یا درست دانش آموزان در فرایند بحث و تبادل اندیشه ارزش یکسانی قائل شوند؛ زیرا محصول اندیشه ی آنان است و زمینه ای برای اندیشه ی مجدد پویایی تفکرشان فراهم می سازد [۶]

خلاقیت و شیوه های پرورش آن در دانش آموزان

خلاقیت یا آفرینندگی فرآیند ذهنی کشف ایده ها و مفاهیم، یا آمیزش ایده ها و مفاهیم موجود است که توسط فرآیند بینش خودآگاه یا ناخودآگاه تحریک می شود. در واقع خلاقیت یعنی به کارگیری توانایی های ذهنی برای ایجاد یا تبلور یک فکر یا مفهوم جدید که برخی نیز آن را به ترکیب ایده ها یا ایجاد پیوستگی بین ایده ها تعبیر نموده اند. [۱۱] خلاقیت عنصری مهم در شتاب بخشیدن به نوآوری های علمی و فناورانه بشر به شمار می آید، مطالعات موجود نشان می دهد که نقطه عطف حرکات نو در آینده را خلاقیت و میزان بهره گیری از تفکر خلاق تشکیل می دهد. بر این اساس یکی از چالش های جدی و قابل پیش بینی بشر در آینده مسئله میزان بهره گیری از افراد خلاق در حوزه های علمی پژوهشی و فناوری و گردآوری عواملی است که بتوانند موجبات رشد این افراد را فراهم آورد. قرن بیست و یکم نیازمند انسان هایی است که بتوانند خلاقانه به حل مسایل و مشکلات

زندگی بپردازند؛ از این رو خلاقیت به عنوان عنصر اساسی تمامی فرآیندهای آموزشی، اجتماعی، اقتصادی و فناوری است که منجر به تغییر جهت نظام آموزشی از شیوه غیر فعال به سوی برنامه های تربیت تفکر خلاق شده است. [۱۲] از آنجا که توانمندی مهم و پایه ای خلاقیت از دوران کودکی در انسان ها پرورش می یابد لذا در صورتی که بخواهیم افرادی خلاق، نوآور و سازنده تربیت کنیم باید از نخستین پایه های زندگی آغاز کنیم.

برای خلاق ساختن دانش آموزان می توان اقدامات زیر را به کار بست:

۱. آشنا ساختن مدیران و معلمان با مفاهیم خلاقیت و راهکارهای پرورش و تقویت آن در فراگیران.

بکارگیری دوره های ضمن خدمت روش مفیدی در جهت آشنایی معلمان و مربیان با خلاقیت و روش های پرورش آن است. معلمان، مربیان و مدیران پس از آشنایی با راهکارهای پرورش خلاقیت در فراگیران در این دوره ها می توانند این راهکارها را در کار خود به کار گرفته و ضمن دوری از هر گونه سخت گیری های بی مورد و بی جا دانش آموزان را به مشارکت فعال در تدریس و انجام کار گروهی تشویق کنند. همچنین می توانند به دانش آموزان آزادی های معقول بدهند تا با خیال راحت و اطمینان خاطر نظرات و عقاید خود را بیان کنند. این گونه تدبیرها زمینه ی پرورش خلاقیت در فراگیران را فراهم خواهد آورد.

۲. تغییرات اساسی در کتاب های درسی

اگرچه پرورش خلاقیت در دانش آموزان با استفاده از مطالب و مفاهیم موجود در کتاب های درسی و شیوه های تدریس فعلی نیز امکانپذیر است اما مطلوب است ارائه مطالب در کتاب های درسی فقط در سطح دانش نبوده و در پایان هر درس به گونه ای موجبات تفکر دانش آموزان فراهم آمده و زمینه مشارکت آنها در بحث گروهی ایجاد شود

۳. تغییرات در شیوه ارزشیابی و امتحانات

ارزشیابی روشی در جهت سنجش میزان موفقیت دانش آموز در دروس و نتیجه گیری از کار خود می باشد. ارزشیابی باید به گونه ای باشد که بتواند خلاقیت را بسنجد. یعنی به جای سوالات تستی و کوتاه پاسخ یا سوالات همگرا از سوالات واگرا یا سوالاتی که دانش آموز را به تفکر و ارائه ی عقیده و نظر وادارد. به همین منظور می توان به پرسش های مستمر و فعالیت های خارج از کلاس و مرتبط با موضوع بها داده و زمینه رشد خلاقیت و شکل گیری آن را از اولین سالهای ورود به مدرسه فراهم نمود.

۴. علاقه مند کردن دانش آموز به مطالعه

آشنایی دانش آموزان با کتابها، نویسندگان مختلف، داستانها و فرهنگ های گوناگون علوم و هنرهای جدید قطعاً عامل مهمی در متفکر شدن دانش آموزان در آینده خواهد بود. ارتباط با شخصیت ها و داستانهای کتابها مقدمه ای بر ایجاد تفکر و خلاقیت در آنها بوده و همین بکارگیری تخیل به عنوان ضرورت اساسی خلاقیت منجر به بوجود آمدن دنیای بزرگی در برابر آنها برای خیال پردازی خواهد شد. از این رو فعال کردن کتابخانه های مدارس از اولویت ها بوده و همچنین برگزاری مسابقات کتابخوانی موجب تقویت علاقه دانش آموزان به مطالعه خواهد شد.

۵. استفاده صحیح و مطلوب از ساعات درس انشا

درس انشا پایه و اساس تفکر و خلاقیت در دانش آموز است که متأسفانه در برخی مدارس بی اهمیت تلقی می شود. استفاده ی معلمان از موضوعات تکراری و کلیشه ای روش درستی نیست. برای استفاده مطلوب تر از ساعات درس انشا لازم است کتابخانه را به کلاس ببریم و یا بهتر از آن دانش آموزان را به کتابخانه ببریم. با مطالعه کتاب و مجلات گوناگون غیر درسی و نوشتن خلاصه یا ارائه نتیجه ای از مطالب خوانده شده و بیان آن برای سایر دوستان علاوه بر افزایش عمق یادگیری، می توان مهارت در نوشتن و خلاقیت را در دانش آموز پرورش داد.

۶. تغییر نام درس هنر به پرورش خلاقیت، نوآوری و ابتکار

متأسفانه هنوز هم در برخی مدارس شاهد آن هستیم که از درس هنر به نحو شایسته استفاده نمی شود. استفاده از نیروهای غیر تخصصی در تدریس این رشته یا استفاده از ساعت درس هنر برای جبران عقب ماندگی در سایر دروس کار بسیار خطا و ناجایی است. البته تغییر عنوان درس به تنهایی حلال مشکل نیست بلکه با توجه به تنوع در دنیای کنونی و مهارت ها و هنرهای مختلفی که در جامعه رایج است، استفاده از هنرهای سنتی مانند خط و نقاشی در کنار هنرهای گلسازی، سفالگری، طراحی روی سفال، ساخت پازل یا تابلوهای چوبی و... از فعالیت هایی است که می توان ابتکار و خلاقیت را در دانش آموزان پرورش داد.

۷. هدایت معلمان به استفاده از شیوه های نوین در تدریس

۸. مشارکت دانش آموزان در حین تدریس (ارتباط دو طرفه)

۹. استفاده از قدرت تخیل و تصویرسازی در فراگیران.

۱۰. ایجاد امنیت عاطفی، اجتماعی و فرهنگی برای دانش آموزان.

۱۱. استفاده از روش تلفیقی

تلفیق به طور کلی به معنای درهم آمیختن و ارتباط دادن حوزه های محتوایی است که غالباً مجزا از یک دیگر در برنامه درسی مدارس گنجانده می شود. طراحی برنامه درسی تلفیقی با روش هایی گوناگون صورت گرفته که هر یک ویژگی ها، قابلیت ها و امتیازات خاصی دارند.

کیس، (۱۹۹۲) به چهار نوع تلفیق درسی به شرح زیر اشاره می کند:

۱. تلفیق محتوا:

این نوع سازماندهی تلفیق، محتوای مربوط به موضوعات درسی مختلف را با کمک مضموم یا موضوعی وحدت بخش معرفی می کند.

۲. تلفیق مهارت ها و فرایندها

این روش سازماندهی، برنامه درسی با محوریت مهارت ها و قابلیت های فرآیندی را بیان می کند.

۳. تلفیق مدرسه و فرد

این تلفیق می کوشد زندگی خارج از مدرسه (زندگی واقعی) دانش آموزان را به دنیای درون مدرسه پیوند بزند. پرسش ها و مسایل عمدتاً موضوعات محسوس، ملموس و مورد علاقه دانش آموزان هستند و این امر باعث خلاقیت در دانش آموز می شود.

۴. تلفیق گرائی

این نوع طراحی برای ایجاد پیوند بین تمام اجزا مؤلفه های تجاربی (تجارب پیش بینی شده، قصد شده یا قصد نشده مرتبط با حوزه برنامه درسی پنهان) که دانش آموزان در نظام آموزشی کسب می کند، نظارت می نماید. مجموعه این تجارب باید با یکدیگر مکمل، مؤید و هم خوان باشد.

۱۲. آموزش تفکر مستقل در حل مساله

به دانش آموز کمک کنید تا خودش بیاموزد و تصمیم بگیرد. آموزش تفکر مستقل به دانش آموز مهمترین روش پرورش خلاقیت اوست. روش تدریس اکتشافی بهترین انتخاب برای این منظور است. به دانش آموز اجازه بدهید تا ایده هاش را به روشنی و بدون ملاحظه بیان کند، وقتی به خیال پردازیهای او بها می دهید و مورد توجه و تشویق قرار می دهید، علاوه بر این که اعتماد به نفس او را تقویت می کنید، باعث می شوید اندیشه او آزادانه به پرواز درآید. به دانش آموز فرصت بدهید تا ایده هایش را بیان کند. این کار در حقیقت به او کمک می کند مهارت تفکر بحرانی وی گسترش یابد. علاوه بر این او کم ساختار سوالات را تشخیص می دهد و با آنچه او را به موفقیت می رساند آشنا می شود.

از دانش آموزان بخواهید در سکوت به راهی که برای حل مساله خود دارند فکر کنند و سپس استراتژی هایشان را برای پیدا کردن راه حل به بحث بگذارند. سپس از آنها بخواهید که به صورت انفرادی یا گروهی با توضیح دادن مراحل کارشان شرحی بر درستی جوابشان بنویسند. در نهایت به جای این که خودتان مساله را حل کنید دانش آموزان را تشویق کنید تا خودشان نمونه جواب ها را در کلاس ارائه و درباره آنها بحث کنند و پاسخ های کامل و صحیح را بیابند.

۱۳. ایجاد فضای حمایت کننده در کلاس

اگر بتوانید فضای کلاس را به گونه ای ایجاد کنید که به جای رقابتی بودن، حمایتی باشد، گام بزرگی در ایجاد اعتماد به نفس در آنان برداشته اید و این، خود، مقدمه بروز خلاقیت در آنهاست. آنها را به گروه های کوچکی تقسیم کنید و از هر گروه از آنها بخواهید روی یک موضوع ولی با استراتژی های مختلف کار کنند هدف مشترک آنها را به حمایت و همکاری با یکدیگر و خواهد داشت. مثلاً از آنها بخواهید که یک نفرشان برای حل مساله از محاسبات جبری استفاده کند، دیگری نمودار بکشد، نفر بعدی از مکعب های بازی استفاده کند و دیگری مراحل حل مساله را بنویسد. در عین حال آنان را تشویق کنید تا از یکدیگر کمک و راهنمایی بگیرند و منتظر نباشند تا شما کمکشان کنید. به آنها بیاموزید که قبل از مراجعه به شما به منابع کمک کننده

از جمله هم گروهی ها و همکلاسی هایشان مراجعه کنند. این مساله باعث می شود تا بیاموزند که همسالانشان هم دانش لازم برای کمک به آنان را دارند و می توانند درست جواب بدهند.

نتیجه گیری

امروزه رکن اصلی توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در هر جامعه آموزش و پرورش آن جامعه قلمداد می شود و به عنوان قدرتمندترین ابزار شکل دهی آینده و شیوه ای برای درک و تسلط بر تغییرات، پایداری و تداوم تاریخ و فرهنگ به شمار می رود که نقشی محوری در افزایش ظرفیت و توان تولیدی جامعه ایفا می کند. در جوامع پویا که تمایل به تغییرات اساسی و بنیادی دارند، این موضوع به خوبی پذیرفته شده است. نقش ثمربخش نظام آموزش همگانی از یک سو در تبدیل کردن انسان ها به افرادی بالنده از نظر فرهنگی و اجتماعی است و از سوی دیگر تامین کننده دانش عمومی مورد نیاز نیروی انسانی در بخش های گوناگون اقتصادی و اجتماعی و خدماتی است.

با توجه به تحولات شگرفی که در علوم و فناوری اطلاعات حاصل شده و نظریه ها و رویکردهای جدیدی که نسبت به علم و روش های آموزش آن مطرح شده است دیگر متخصصان تعلیم و تربیت به انتقال حقایق علمی و تاکید بر محتوای دروس دست برداشته اند و اکنون بر روش و نگرش علمی در فرایند یاددهی - یادگیری تاکید دارند و یادگیری روش علمی و کسب نگرش های علمی با روش های سنتی امکان پذیر نیست و باید به جای آن ها از روش های جدید استفاده نمود.

با توجه به اینکه پیشرفت تحصیلی دانش آموزان یکی از شاخص های مهم در ارزیابی آموزش و پرورش است، و تمام کوشش های این نظام در واقع جامه عمل پوشاندن به این امر مهم است، لذا یکی از عوامل بسیار مهم در پیشرفت تحصیلی توجه به عوامل روانشناختی از جمله تفکر و خلاقیت آنان می باشد. برای ایجاد و پرورش تفکر در دانش آموزان راه ها و روش های متعددی در بسیاری از کتاب های اندیشمندان عنوان شده است که لازم است معلمان همه مقاطع تحصیلی با بهره گیری از آن ها در امر تدریس و فرایند یاددهی - یادگیری کلاسشان بهره گیرند. در این مقاله پس از تعریف تفکر و اشاره به برخی از انواع تفکر به ۵ روش موثر در پرورش تفکر دانش آموزان اشاره کردیم. روش های الگوهای دریافت مفهوم، تفکر استعاره ای، تفکر استقرایی که از خانواده ی پردازش اطلاعات بودند گرایش فطری انسان برای درک و فهم جهان از طریق دستیابی به داده ها و سازماندهی آن ها به دیگران و تولید راه حل قطعی برای آن و ارائه مفاهیم و زمان مناسب برای انتقال آن ها به دیگران را مورد تأکید قرار می دهد و هم چنین موجب تقویت تفکر خلاق نیز می شوند. در الگوی حل مساله فراگیران هم حل مسائل علمی را خوب یاد می گیرند و به دنبال آن سعی خواهند کرد مشکلات زندگی را با تفکر و ارائه راه حل های متفاوت حل نمایند. با اجرای الگوی شش کلاه تفکر امکان تفکر در مورد تفکرات دیگران و شناخت نوع تفکر خود و دیگران ایجاد خواهد شد و اینکه متوجه خواهند شد که می توان به گونه های مختلفی بیندیشیم و دنیا را جور دیگری نگاه کنیم.

منابع

۱. باقرزاده، غفار؛ رابطه سبکهای یادگیری با انگیزه پیشرفت و عملکرد تحصیلی هنرجویان پسر سال سوم هنرستانهای کار و دانش ناحیه ۱ شهرری، ۱۳۸۵

۲. رحمت زهی، خدانظر؛ خزائی، عبدالحکیم؛ اسماعیل زهی، ناصر؛ کرد، هاجره؛ امید کهن شور، ناهید؛ هاشم زهی، صفیه؛ (۱۳۹۸)، بررسی نقش معلمان در پیشرفت تحصیلی دانش آموزان و تبیین دلالت های آن برای تربیت معلم، مجله علمی علوم اسلامی انسانی، سال پنجم، شماره ۱۸، ۹۶ - ۸۷
۳. منصور، سیروس؛ خدایی، طاهره؛ تاثیر آموزش با استفاده از چند رسانه ای بر علاقه به درس و عملکرد تحصیلی درس علوم تجربی دانش آموزان پایه پنجم ابتدایی، دوفصلنامه توسعه برنامه درسی، ۱ (۱)، ۱۴۰۱
۴. آتش روز، ب.، پاکدامن، ش.، عسکری، ع؛ پیش بینی پیشرفت تحصیلی از طریق میزان دلبستگی. فصلنامه خانواده پژوهی ۴ (۱۴)، ۱۳۸۷، ۲۰۳ - ۱۹۳
۵. میکوچی، جوزف؛ نوجوان و خانواده درمانی. ترجمه مهشید یاسایی. تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۳
۶. شعبانی، حسن (۱۳۸۲)؛ روش تدریس پیشرفته (آموزش مهارت ها و راهبرهای تفکر)؛ تهران: سمت.
۷. هدایتی، مهرنوش؛ (۱۳۹۳)، به کودکان اعتماد کنیم، نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران
۸. مالکی پور، اکرم؛ بررسی راه های پرورش تفکر در کودکان دبستانی، ۱۳۹۲،
<http://maleki261.blogfa.com/post/50>
۹. شریعتمداری، علی، (۱۳۸۰)، نقد و خلاقیت در تفکر، تهران: مرکز نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۰. فرخ مهر، حسین، (۱۳۸۵)، پرورش تفکر در کلاس درس، تهران: عابد.
۱۱. کریمیان، حسین؛ (۱۳۸۹)، چگونه فرزندان خلاق داشته باشیم، ماهنامه پیام زن، شماره ۲۲۱
۱۲. شریفی، محسن؛ رشیدی، علیرضا؛ غیائی ندوشن، سعید؛ بررسی تاثیر بازی های رایانه ای بر تفکر خلاق و حمایت اجتماعی ادراک شده خانواده در بین دانش آموزان مقطع متوسطه شهر اصفهان، ۱۳۹۵،
<http://tknozar.blogfa.com/post/1044>